

Затверджено та надано гриф
«Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»
(наказ Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року № 698)

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА
(інтегрований курс)
10 клас
Рівень стандарту

Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти

2022

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Навчання учнів / учениць громадянської освіти спрямоване на реалізацію загальної мети середньої освіти, що полягає у розвитку та соціалізації особистості, формуванні її національної самосвідомості, громадянської позиції, загальної культури, світоглядних орієнтирів, критичного мислення, творчих здібностей, дослідницьких та аналітичних умінь, навичок життєзабезпечення та професійних якостей.

Актуальність та основоположні засади курсу

Важливість шкільної громадянської освіти зумовлена політичними реаліями та соціальним замовленням українського суспільства, визначенням спільних для громадян демократичних цінностей і національних ідеалів, участю України в загальносвітових та європейських політичних, економічних і соціокультурних процесах.

Це потребує розвитку громадянської ідентичності учнів / учениць як феномена свідомого та активного громадянства, їхньої здатності й готовності до усвідомленого вибору шляхом критичного аналізу альтернатив, активної участі в суспільних процесах, конструктивної взаємодії на засадах соціального партнерства, ефективної життєдіяльності у правовій демократичній державі.

В основу курсу покладено Глобальні цілі ООН¹, Декларацію ООН з освіти та виховання в області прав людини², Хартію Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини³, Практичні пропозиції щодо розвитку компетентностей для демократичного громадянства в новій українській школі⁴, Керівні принципи ОБСЄ щодо освіти в галузі прав людини для системи середньої школи⁵, що передбачає консенсус між національним і загальноєвропейським змістом громадянської освіти.

Фундаментальними цінностями сучасного світу виступають демократія, свобода, повага гідності та прав людини, солідарність та участь. Базовою умовою демократичного розвитку суспільства є наявність громадян, які володіють уміньми здійснювати зважений і раціональний вибір, критично мислити та аналізувати інформацію, розуміють роль і значення права, толерантно ставляться до думок інших, активно цікавляться суспільним, політичним та економічним життям.

Освітню модель, що передбачає розвиток демократичних цінностей, поведінкових настанов, практичних навичок, знань, оволодіння якими дає змогу кожній особистості дієво долучатися до демократії, складають компоненти, задекларовані *Рамкою компетентностей для культури демократії Ради Європи* як-от:

- *цінності*: повага людської гідності, дотримання прав людини; повага культурної багатоманітності; утвердження демократії, справедливості, рівноправності та верховенства права;
- *поведінкові установки*: відкритість до інших культур, світогляду і звичаїв; повага; громадянська самосвідомість; почуття відповідальності; почуття власної значущості; стійкість перед невизначеністю;
- *вміння й навички*: здатність до самоосвіти; вміння аналітичного й критичного мислення; вміння слухати; спостережливість; співпереживання; гнучкість і адаптація;

¹Глобальні цілі ООН. UN General Assembly, Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, 21 October 2015, A/RES/70/1 / <http://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>

²Декларація ООН з освіти та виховання в області прав людини / <http://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/RES/66/137&Lang=E>

³Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини / https://www.novadoba.org.ua/sites/default/files/files/CharterEDCHREUkr_new5.pdf

⁴Практичні пропозиції щодо розвитку компетентностей для демократичного громадянства в Новій українській школі / https://www.novadoba.org.ua/sites/default/files/files/PracticalRecommend_DemCompetences_ukr.pdf

⁵Керівні принципи ОБСЄ щодо освіти в галузі прав людини для системи середньої школи / <http://www.osce.org/uk/odihr/262226>

комунікабельність; лінгвістичні здатності; вміння спілкуватися різними мовами; готовність до співпраці; здатність розв'язувати конфлікти;

- *знання та їхнє критичне осмислення*: самопізнання і критична самооцінка; знання й критичне осмислення мовних стилів у спілкуванні; пізнання світу та його критичне осмислення⁶.

Зміст громадянської освіти визначається як суспільними потребами, вимогами соціальних і державних інституцій, так і інтересами особистості, її ставленням до суспільних проблем і готовністю брати участь у їхньому розв'язанні.

Метою громадянської освіти є цілеспрямована підготовка учнівства до ефективного функціонування в системі демократичних суспільних відносин на основі соціальної взаємодії, громадянської участі та відповідальності.

Мета реалізується через виконання таких завдань:

- 1) розвиток вільної особистості, яка визнає загальнолюдські та національні цінності, приналежність до української політичної нації, керується у власній поведінці морально-етичними критеріями та почуттям відповідальності;
- 2) розвиток громадянської свідомості особистості, яка поціновує злагоду в суспільстві, почуття патріотизму та приналежність до свого народу, спільні історичні, політичні та культурні цінності своєї держави;
- 3) виховання поваги до людської гідності й дотримання прав людини, демократичних цінностей, верховенства права, справедливості, неупередженості, рівності;
- 4) формування громадянської компетентності учня / учениці, виявами якої є активна громадянська позиція, здатність відповідально реалізовувати свої права та обов'язки в конкретній ситуації, налагоджувати соціальне партнерство та конструктивну взаємодію;
- 5) виховання толерантності, інклюзії та поваги до культурного різноманіття, різних поглядів, релігій, звичаїв і культур, уміння знаходити порозуміння з іншими людьми для досягнення суспільно значущих цілей;
- 6) розвиток політичної, правової, економічної, соціальної, культурної, медійної грамотності учня / учениці, гнучкості й адаптивності, комунікабельності, готовності до співпраці, здатності розв'язувати конфлікти й запобігати дискримінації.

Теоретичні засади курсу складають основи філософських, психолого-педагогічних знань та сукупність практичних навичок і вмінь, необхідних для системного вивчення і розв'язання суспільно-педагогічних проблем; методологічні принципи (гуманізація та демократизація освітнього процесу; природовідповідність та свободовідповідність; системність; диференціація; міжпредметна інтеграція; наступність і безперервність; культуровідповідність; інтеркультурність), що є підґрунтям для конструювання змісту, вибору форм, методів і засобів навчання; сучасні філософські, психолого-педагогічні й методичні підходи (особистісно орієнтований, діяльнісний, компетентнісний, культурологічний, системний, міжпредметний, контекстний, загальношкільний).

В основу навчання учнів / учениць курсу покладений компетентнісний підхід, що корелюється з ключовими компетентностями, визначеними Законом України «Про освіту» та основами стандарту Нової української школи.

Компетентнісний потенціал курсу (за ключовими компетентностями)

Компоненти	Ключові компетентності	№ з/п
Уміння: доступно і переконливо висловлювати власну думку, використовувати можливості мови для розкриття тем громадянської освіти; розпізнавати мовні засоби впливу, володіти техніками переконування; вести аргументовану полеміку на відповідну тематику; читати і розуміти перекладені та адаптовані українською	Спілкування державною (і рідною, в разі відмінності) мовами	1

⁶Competences for Democratic Culture. Living together as equals in culturally diverse democratic societies. Council of Europe, 2016. Available at: <https://rm.coe.int/16806ccc07>

<p>літературною мовою першоджерела, авторські наукові публікації; створювати українською мовою (усно і письмово) тексти з громадянознавчої тематики.</p> <p>Ставлення: повага до української як державної / рідної (у разі відмінності) мови, зацікавлення її розвитком, розуміння цінності кожної мови; толерантне ставлення до плюралізму думок.</p>		
<p>Уміння: читати і розуміти науково-публіцистичні та художні твори громадянознавчого змісту іноземною мовою; відбирати та використовувати інформацію про світ іноземними мовами; спілкуватися з однолітками з різних країн для взаємного обміну думками із суспільно значимих проблем.</p> <p>Ставлення: інтерес до різних сфер життєдіяльності українського суспільства, Європи і світу.</p>	Спілкування іноземними мовами	2
<p>Уміння: оперувати цифровими даними, математичними поняттями для пізнання і пояснення сучасних суспільно-політичних та економічних подій, явищ і процесів; перетворювати джерельну інформацію з однієї форми в іншу (графік, таблиця, схема, діаграма тощо), використовувати математичні символи; будувати логічні ланцюжки; використовувати статистичні матеріали у вивченні питань громадянської освіти.</p> <p>Ставлення: усвідомлення варіативності та значущості математичних методів у розв'язанні сучасних соціальних, політичних, економічних проблем і задач.</p>	Математична компетентність	3
<p>Уміння: пояснювати та оцінювати вплив винаходів, науково-технічного прогресу та нанотехнологій, діяльності людини на довкілля.</p> <p>Ставлення: відповідальність за ощадне використання природних ресурсів, екологічний стан у місцевій громаді, в Україні й світі; готовність до розв'язання проблем, пов'язаних зі станом довкілля та сталим розвитком.</p>	Основні компетентності у природничих науках і технологіях	4
<p>Уміння: використовувати цифрові технології для пошуку потрібної інформації, її нагромадження, перевірки і впорядкування; досліджувати суспільні проблеми за допомогою сучасних засобів, працювати з масивами даних, співпрацювати онлайн у навчальних, соціальних та наукових проєктах; створювати вербальні й візуальні (графіки, діаграми, фільми) тексти, мультимедійні презентації та поширювати їх; виявляти маніпуляції інформацією у процесі аналізу повідомлень мас медіа; виявляти джерела та авторів інформації, робити коректні посилання.</p> <p>Ставлення: повага до прав людини в віртуальному просторі, дотримання авторського права та принципів академічної доброчесності.</p>	Інформаційно-цифрова компетентність	5
<p>Уміння: визначати власні навчальні цілі, розвивати навички самоосвіти; аналізувати процес власного навчання, відстежувати інновації в науково-освітньому просторі; критично аналізувати й узагальнювати здобуті відомості й досвід, набувати нових компетентностей залежно від власних та суспільних потреб.</p> <p>Ставлення: розуміння соціальної ролі освіти, відкритість до сталого самонавчання, бажання ділитися знаннями з іншими, готовність до інновацій.</p>	Уміння вчитися впродовж життя	6
<p>Уміння: обирати дієві життєві стратегії; виявляти можливості й загрози для майбутньої професійної діяльності; співпрацювати з</p>	Ініціативність і підприємливість	7

<p>іншими для загального блага громади; генерувати нові ідеї, оцінювати переваги й ризики, вести перемовини, володіти й розвивати в собі соціальну комунікабельність, мобільність, адаптивність, відповідальність.</p> <p>Ставлення: відповідальність за ухвалення виважених рішень щодо діяльності в суспільстві, ділова етика та чесність конкуренції.</p>		
<p>Уміння: активно слухати та спостерігати, брати відповідальність на себе, проявляти громадянську свідомість, соціальну активність та участь у житті громадянського суспільства, аналітично мислити, критично розуміти світ: політику, право, права людини, культуру, релігію, історію, мас медіа, економіку тощо.</p> <p>Ставлення: повага до людської гідності, повага до прав людини, визнання цінності демократії, справедливості, рівності й верховенства права; емпатія, відповідальність, активна громадянська позиція.</p>	Соціальна та громадянська компетентності	8
<p>Уміння: розвивати власну національно-культурну ідентичність у сучасному полікультурному світі; окреслювати основні тенденції розвитку культури; зіставляти досягнення української культури з іншими культурами; виявляти вплив культури на людину та розвиток цивілізації.</p> <p>Ставлення: визнання цінності культурного багатоманіття; відкритість до інших культур, переконань та світогляду інших людей, повага і толерантність.</p>	Обізнаність та самовираження у сфері культури	9
<p>Уміння: змінювати навколишній світ засобами сучасних технологій без шкоди для довкілля й оточення; надавати допомогу собі й тим, хто її потребує; ухвалювати рішення, обмірковуючи альтернативи і прогнозуючи наслідки для свого здоров'я, добробуту й безпеки; вести активний спосіб життя, демонструвати рухові вміння й навички з фізичної культури та використовувати їх у різних життєвих ситуаціях.</p> <p>Ставлення: домінування гуманістичних принципів у світоглядній структурі суспільства, охорона навколишнього середовища, здоровий спосіб життя, відповідальне ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших людей.</p>	Екологічна грамотність і здорове життя	10

Громадянська освіта спрямована на розвиток громадянської компетентності учнівства як результату навчання у складі таких компетенцій:

- *соціально-комунікативна:* вміння й навички спілкування та встановлення конструктивних відносин між людьми, діалогу і громадського обговорення суспільно значущих проблем;
- *інформаційно-медійна:* вміння критично мислити; вміння шукати, аналізувати, оцінювати інформацію, критично оцінювати медіаповідомлення на основі аналізу джерел, соціальної ситуації;
- *розв'язання соціальних конфліктів, проблем:* уміння розв'язувати соціальні суперечності; формування установки на толерантне розв'язання конфліктів;
- *відповідальний соціальний вибір й ухвалення рішень:* готовність до ухвалення обґрунтованих рішень на основі усвідомленого й виваженого вибору;
- *громадянська участь:* установка на відповідальну суспільну діяльність; навички участі в соціальних та політичних процесах.

Навчальні ресурси: українські та зарубіжні, зокрема європейські підручники і посібники з громадянської освіти, основ демократії, освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини (ОДГ/ОПЛ), національні та міжнародні правові акти, розвивальні ігри, розроблені за сприяння Ради Європи та ЄС («Країна гідності», «Europe Matters – a Question of Values»), навчальні фільми, зокрема з прав людини, документальні відеоматеріали та інші.

Курс громадянської освіти спрямований на розвиток цілісного світогляду десятикласників / десятикласниць. Зміст курсу є інтегрованим – він охоплює основи філософських, політологічних, правових, соціологічних, економічних, культурологічних знань. Його завданнями є як надання учням/ученицям певної суми знань, так і сприяння розвитку в них якостей та ціннісних орієнтацій, притаманних громадянам демократичного суспільства – громадянської позиції, громадянської участі та громадянської відповідальності.

Основними принципами конструювання змісту курсу є: забезпечення цілісності світоглядних знань та уявлень учнів / учениць, їхніх умінь та способів діяльності; відповідність індивідуальним та віковим особливостям; формування ціннісних орієнтацій та мотивації до активної громадянської діяльності; врахування тенденцій, європейського та міжнародного досвіду навчання громадянства.

У старшому шкільному віці (15–17 років) якісно змінюється структура мотивації особистості – навчальна діяльність стає для неї засобом реалізації життєвих планів. Відтак завдання громадянської освіти для цієї вікової категорії учнівства полягають у створенні умов для соціального і професійного самовизначення, набуття соціального досвіду, що сприяє становленню активної життєвої позиції випускника/випускниці школи.

Напрямами розвитку цілісного світогляду учнів/учениць та набуття ними **інтегративних громадянознавчих знань і вмінь** визначено:

- *морально-етичний*: усвідомлення суспільних цінностей, громадянських ідеалів, формування етичних норм поведінки, моральних якостей, громадянської відповідальності, громадянської самосвідомості;
- *політико-правовий*: засвоєння знань про права, свободи людини та механізми їхньої реалізації й захисту, форми й способи суспільно-політичної участі громадян у житті суспільства, держави, громади; розуміння громадянського обов'язку, політичних подій і суспільних процесів; участь у творенні громадянського суспільства;
- *економічний*: набуття знань про економіку в житті родини, місцевої громади, українського суспільства, розвиток економічних компетенцій та економічної грамотності, дотримання норм у сфері економічних відносин;
- *екологічний та глобалізаційний*: розвиток екологічної культури, розуміння сучасних екологічних проблем, викликів глобалізації та цілей сталого розвитку, усвідомлення їх актуальності; розвиток особистої відповідальності за стан довкілля, вибір екологічно дружньої поведінкової моделі та здорового способу життя;
- *інформаційно-медійний*: розвиток поінформованості, здатності шукати, обробляти, використовувати та перевіряти інформацію, вміння критично аналізувати різнобічну інформацію, виявляти маніпуляції, створювати власні медіа повідомлення;
- *інтеркультурний*: оволодіння сукупністю здатностей, необхідних для життя у полікультурному суспільстві на засадах толерантності; оволодіння навичками ефективної комунікації.

Зазначені напрямки громадянської освіти органічно взаємопов'язані, об'єднані спільною метою, завданнями, світоглядно-ціннісними засадами, принципами, методами і формами навчання.

Курс передбачає набуття громадянської ідентичності особистістю на різних рівнях – особистому, сімейному та родинному, рівні освітнього закладу та місцевої громади, України, Європи та світу. Це забезпечується послідовним, цілісним розкриттям усіх складників громадянознавчого змісту на основі формування громадянської ідентичності, ціннісних орієнтирів та громадянських ставлень учнів / учениць до себе, інших людей (рідних, близьких, друзів, товаришів тощо), освітнього закладу, де вони навчаються, місцевої громади, де вони проживають, України, Європи й світу.

Основними (базовими) поняттями курсу є: *людина, особа, громадянин, гідність, права людини, верховенство права, толерантність, інклюзія, громадянське суспільство, громада, громадянська позиція, громадянська участь, демократія, держава, відповідальність*.

Навчання громадянської освіти спрямоване на розвиток таких *умінь і навичок* учнів/учениць як: критично мислити, визначати проблеми, обирати шляхи і способи їх розв'язання; аналізувати різні джерела інформації, висловлювати власну думку та аргументувати її; вести конструктивний

діалог, співпрацювати з іншими, знаходити компроміс, поважати думку інших, проявляти толерантність, емпатію; реалізовувати свої права та захищати їх, допомагати іншим у відстоюванні їхніх прав та законних інтересів.

Особливості навчання курсу

Ефективне навчання учнів / учениць курсу потребує створення та впровадження в освітній процес методичного інструментарію, спрямованого на розвиток їхньої громадянської компетентності, що реалізується в активному залученні до проблемного навчання, експериментування, розвитку критичного мислення, самостійності суджень й творчого потенціалу.

Набуття громадянської компетентності відбувається через навчання на трьох рівнях: засвоєння знань («навчання про»), розвиток розуміння і ставлень («навчання для розвитку розуміння та ставлень»), здобуття практичного досвіду («навчання через досвід»)⁷. Це потребує створення умов для мотивації й участі учнів / учениць в обговоренні актуальних проблем шкільної та місцевої громади, суспільства і держави, глобальних проблем сучасності та інформаційного простору.

Організація навчання учнів/учениць курсу має спрямовуватися на розвиток їхнього самопізнання, аналіз й оцінку ними суспільних явищ і процесів, осмислення власних життєвих орієнтацій на основі загальнолюдських цінностей. На уроках слід заохочувати плюралізм та вільне висловлення думок і поглядів, сприяти розвитку критичного мислення, вмінню орієнтуватися у складних суспільних процесах. Навчально-пізнавальна діяльність тих, хто навчається, має включати самоаналіз, характеристику типових життєвих ситуацій та визначення способів їх регулювання; розширення досвіду спілкування; проєктування процесу самовдосконалення. Через організацію різних навчальних ситуацій, добір проблемних завдань, за допомогою яких розвиваються інтелектуальні та практичні вміння учнів / учениць, відбувається становлення їхньої громадянської зрілості.

У навчанні курсу громадянської освіти ефективними є різноманітні активні та інтерактивні методи навчання: рольові та ділові ігри (моделювання ситуацій і процесів, обговорення соціальних проблем і спільне їх розв'язання); робота із джерелами громадянознавчого змісту; аналіз кейсів; проєктування (розробка проєктів (індивідуально та/або групою) та їх реалізація у шкільній/місцевій громаді); дискусії з актуальних суспільно значимих проблем, обговорення контроверсійних питань, дебати; учнівські конференції, збори, круглі столи (обговорення та прийняття рішень, що визначають основні напрямки діяльності); проведення зустрічей із лідерами громад, депутатами, суддями, журналістами, волонтерами; перегляд та обговорення фільмів, виставок; дослідження та презентації; он-лайн спілкування (форуми, блоги, розміщення інформаційних ресурсів на сайтах, обмін досвідом проєктної діяльності тощо); організація рефлексії учнів (обговорення, твори-роздуми, бесіди тощо).

Учитель/вчителька має володіти великим арсеналом методів активного навчання учнів / учениць, адже компетентність як результат навчання формується й розвивається виключно в діяльності. Окремі методи, як-от проблемне та проєктне навчання, дають змогу реалізувати міжпредметні зв'язки, поєднуючи освітні завдання громадянської освіти та інших навчальних предметів.

Курс громадянської освіти передбачає участь учнів / учениць у соціальних проєктах, які, як модель практичного застосування набутих громадянознавчих знань і вмінь, сприяють розвитку їхньої мотивації, активізації громадянської активності, розширенню досвіду громадянської участі.

Устрій шкільного життя, демократичне освітнє середовище є важливими чинниками ефективного опанування учнями/ученицями курсом. Адже в освітньому закладі вони набувають

---

⁷ Навчаємо демократії: базові матеріали з освіти для демократичного громадянства та прав людини для вчителів / Р. Голлоб, П. Крапф, О. Олафсдоттір, В. Вайдінгер; ред. Р. Голлоб, П. Крапф, В. Вайдінгер; Пер. з англ. та адапт. Л. І. Паращенко. – К.: Основа, 2011. – Т. 1. – 164 с.; «Громадянська відповідальність: 70 вправ із розвитку громадянської та соціальної компетентностей під час вивчення 12 предметів у 5-9 класах» за ред. М. Рафальської (готується до друку у 2017).

як громадянознавчі знання, так і практичні навички партнерства, взаємодії, лідерства, ініціативності, відповідальності у спільній діяльності.

Практичні заняття є обов'язковим складником навчання курсу. На цих заняттях учні / учениці розширюють знання, вдосконалюють уміння й навички, формують ставлення, утверджують цінності через активну залученість й особистий практичний досвід. Такі заняття спрямовані на розвиток в учнів/ученицях комунікативних навичок, навичок співпраці, вміння самостійно аналізувати різноманітні ситуації (передусім у своєму оточенні), виражено приймати відповідальні рішення і діяти у врегульованому правилами полі, конструктивно взаємодіяти з іншими людьми, спільнотами тощо.

Навчальна програма курсу містить орієнтовний перелік тем практичних занять (6-8 до кожного розділу). Вчитель/вчителька може обирати із запропонованого переліку чи пропонувати власні теми, враховуючи потреби та інтереси конкретного класного колективу та / або конкретних учнів / учениць. Рекомендується проводити 3-4 практичні заняття із кожного розділу.

Практичні заняття з громадянської освіти мають бути актуальними для тих, хто навчається, не зачіпати вразливих питань, відповідати віковим і психологічним особливостям, бути різноманітними за темами й формами проведення, передбачали індивідуальну / парну / групову роботу, застосування технологій розвитку критичного мислення, активного навчання, дослідницьких технологій тощо.

Оцінювання. Оцінювання є важливим складником навчання учнів / учениць громадянської освіти, оскільки принципи, форма і процес оцінювання впливають на розвиток громадянської компетентності учнів. Головну увагу в курсі слід приділяти не стільки здобуттю учнями / ученицями нової інформації, скільки виробленню навичок, умінь та формуванню ціннісних орієнтацій людини і громадянина. Основним орієнтиром для оцінювання є діяльнісний компонент навчання – вміння дебатовати, аргументувати власну думку (усно та письмово), досліджувати суспільно значимі явища, події і процеси, організовувати кампанії з адвокації тощо.

В оцінюванні поступу в розвитку громадянських компетентностей важливо дотримуватися поваги до гідності учня / учениці, справедливості, відкритості процедури, прозорості та зрозумілості критеріїв оцінювання.

Застосування процедур оцінювання має надавати учням/ученицям можливість аналізувати власний поступ, приймати рішення щодо вдосконалення власних навичок, спонукати до управління власного навчання. Активна участь учнів / учениць в оцінюванні (самооцінювання, взаємооцінювання) перетворює цей процес на ефективний інструмент навчання громадянської освіти, становлення їх як активних громадян демократичного суспільства.

У навчанні учнів / учениць курсу важливим є поточне (формувальне) оцінювання, що дає можливість відслідковувати процес навчання, результатом якого є набуття учнями/ученицями ключових компетентностей та наскрізних умінь. Таке оцінювання здійснюється у ході освітнього процесу, спрямоване на перевірку його перебігу, є позитивним, ціннісним та індивідуалізованим. Воно сприяє підвищенню якості освітнього процесу, допомагає учням / ученицям усвідомити способи досягнення кращих результатів навчання курсу, дає змогу спланувати траєкторію досягнення навчальних цілей відповідно до потреб та поступу кожного учня та кожної учениці⁸.

Інструментами формувального оцінювання є педагогічне спостереження вчителя/вчительки за діяльністю учнів / учениць, аналіз цієї діяльності (обговорення, есей, презентація та ін.), надання зворотнього зв'язку. Ефективним способом залучення учнів/учениць до процедури оцінювання є самооцінювання та взаємне оцінювання, що дає змогу підвищити їхню відповідальність за власне навчання, спільно виробити критерії оцінювання, активно засвоїти навчальний матеріал.

Підсумкове оцінювання з курсу має на меті отримання даних про рівень досягнення учнем/ученицею результатів навчання після завершення програми або окремих її компонентів. Воно враховує динаміку особистих навчальних досягнень здобувача освіти; може здійснюватися наприкінці семестру (семестрове) та/або наприкінці навчального року (річне). Для підсумкового

---

⁸ Falk, B. (2000). A better way: Powerful learning supported by assessment. The heart of the matter: Using standards and assessment to learn. – Portsmouth, NH: Heinemann.

оцінювання можна застосовувати виконання учнями / ученицями практичних робіт, навчальних проєктів, тестових завдань, письмових робіт (написання есеїв, створення інфографіки, таблиць, діаграм, аналіз текстових та візуальних джерел) та ін.

Структура програми та організація навчання

Програма складається з пояснювальної записки, структурованих за темами очікуваних результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів / учениць та змісту навчального матеріалу як основи для досягнення цих результатів. Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності орієнтовані на розвиток відповідних компетентностей і викладені у формі знань, розумінь, вмінь та ставлень, що охоплюють знаннєвий, діяльнісний і ціннісний компоненти громадянської компетентності учнів/учениць.

Учитель / учителька, обираючи форми та методи навчання учнів / учениць курсу, має враховувати їхні вікові та індивідуальні особливості, пізнавальні можливості, а також специфіку класного колективу, особливості та традиції освітнього закладу та регіону.

Рекомендована кількість годин на вивчення курсу – 70 годин на рік (2 години на тиждень).

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

Кількість годин	Очікувані результати навчально – пізнавальної діяльності учнів / учениць	Зміст навчального матеріалу
РОЗДІЛ 1. ОСОБИСТІТЬ ТА ЇЇ ІДЕНТИЧНІСТЬ		
	<p>Знання і розуміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Дає визначення понять: <i>ідентичність, соціалізація, самовизначення, самореалізація, особиста гідність, совість, сім'я, субкультура.</i> ● Називає загальні риси та ознаки ключових понять. ● Усвідомлює існування логічних зв'язків між усіма складовими розділу. ● Відтворює основну частину навчального матеріалу, знає основоположні теорії та факти, вдало добирає приклади. <p>Вміння і навички:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Вільно оперує основними поняттями. ● Використовує загальновідомі докази із самостійною і правильною аргументацією. ● Демонструє здатність самостійно добирати необхідну інформацію до уроку. ● Формулює і висловлює власну думку щодо особистої гідності, необхідності автономії особистості, ролі сім'ї у процесі формування людини та громадянина. 	<p>Тема 1. Що таке ідентичність Ідентичність. Види ідентичності. Громадянська ідентичність. Змінний характер ідентичності. Самовизначення. Ідентифікація. Особиста гідність. Совість.</p> <p>Тема 2. Соціалізація особистості Поняття соціалізації. Етапи соціалізації. Суб'єкти соціалізації. Соціалізація як ресурс формування громадянської ідентичності. Соціалізація в сім'ї. Соціалізація серед однолітків. Молодіжні субкультури. Партнерські стосунки в сім'ї. Трансформація моделей сім'ї.</p> <p>Тема 3. Самореалізація людини Самореалізація і розвиток. Індивідуальність особистості. Життєві цінності й пріоритети. Активна громадянська позиція. Мобільність і адаптивність людини. Креативність.</p> <p>Практичні заняття <i>Орієнтовні теми:</i></p>

	<ul style="list-style-type: none"> ● Відстоює власну позицію, використовуючи інформацію з різних джерел. ● Демонструє навички критичного мислення стосовно себе та інших. ● Вміє окреслити власні життєві пріоритети. ● Відстоює ідею здорового способу життя, підкріплює її власними навичками поведінки у повсякденному житті. ● Критично аналізує власні реальні можливості, умови середовища для успішної самореалізації. ● Аналізує вплив субкультур на молодь. <p>Установки і цінності:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Усвідомлює цінність людського життя. ● Усвідомлює свою ідентичність, поважає ідентичність інших. ● Визнає цінність особистої гідності людини. ● Усвідомлює важливість процесу соціалізації людини в суспільстві. ● Усвідомлює необхідність збереження власної автономії та індивідуальності як важливої умови самореалізації особистості. ● Поважає інститут сім'ї. 	<p>Яку роль відіграє ідентичність та самовизначення в житті людини.</p> <p>Якими є життєві цінності людини.</p> <p>Чому для людини важливо відчувати приналежність до нації, народу.</p> <p>Що означає для тебе життєвий успіх.</p> <p>Що означає бути українцем / україркою в часи російської збройної агресії проти України.</p> <p>Як українці проявляють національну ідентичність і пишаються приналежністю до Українського народу.</p>
РОЗДІЛ 2. ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ		
	<p>Знання і розуміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Знає зміст понять: <i>людська гідність, свобода, гуманізм, права і свободи людини, права дитини, рівність, рівноправність, справедливість, солідарність, верховенство права, відповідальність, порушення прав людини, міжнародні стандарти захисту прав людини, механізми захисту прав людини і прав дитини, збройний конфлікт, міжнародне гуманітарне право.</i> ● Пояснює природу прав людини. ● Розглядає права людини крізь призму відносин «людина – держава». ● Розрізняє права людини та права й обов'язки громадянина. 	<p>Тема 1. Людська гідність і права людини Поняття людської гідності. Людська гідність – основа прав людини. Рівність і рівноправність.</p> <p>Тема 2. Еволюція прав людини Поява та розвиток прав людини. Основоположні права і свободи людини. Класифікація прав людини. Борці за права людини.</p> <p>Тема 3. Людина і держава Взаємовідносини «людина – держава». Верховенство права. Права і свободи людини та їх гарантування і захист державою.</p>

	<ul style="list-style-type: none"> ● Називає невідчужувані права людини та права дитини. ● Знає, що таке порушення прав людини. ● Знає та наводить приклади національних та міжнародних механізмів захисту прав людини. ● Володіє інформацією про порядок звернень щодо захисту прав людини до національних і міжнародних органів та організацій. ● Визначає роль прав людини в особистому житті, житті суспільства та інших людей. ● Пояснює умови, сутність та особливості застосування МГП, кваліфікацію міжнародного збройного конфлікту на території України. ● Визначає роль держави та державних інституцій щодо захисту прав людини та прав дитини. ● Розуміє як працює система захисту прав людини / дитини. ● Розрізняє сфери застосування права прав людини і міжнародного гуманітарного права. <p>Вміння і навички:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Зіставляє і порівнює поняття «особиста гідність» та «людська гідність». ● Вміє захищати свої права та права інших людей. ● Бере участь та вміє організувати соціальні групи. ● Розпізнає порушення прав людини. ● Знаходить відповідну інформацію, критично оцінює факти, приймає рішення на основі мотивованих суджень. ● Аргументовано презентує власну думку щодо шляхів та засобів реалізації прав людини в Україні. ● Визначає шляхи можливих дій у разі проблемної ситуації, пов'язаної з порушенням прав людини. ● Добирає з різних джерел додаткову інформацію щодо функціонування міжнародних та європейських механізмів захисту прав людини. 	<p>Позитивні і негативні зобов'язання держави.</p> <p>Тема 4. Права дитини Поняття прав дитини. Конвенція ООН про права дитини. Забезпечення та реалізація прав дитини в Україні.</p> <p>Тема 5. Механізми захисту прав людини і прав дитини Порушення прав людини. Поняття механізмів захисту прав людини. Міжнародні та європейські механізми захисту прав людини. Національні механізми захисту прав людини, їх класифікація. Захист прав дитини.</p> <p>Тема 6. Права людини та права дитини в умовах збройного конфлікту. Забезпечення та захист прав людини та прав дитини в умовах збройного конфлікту. Міжнародне гуманітарне право.</p> <p>Практичні заняття <i>Орієнтовні теми:</i></p> <p>Чому права і свободи людини є основою демократії.</p> <p>Як звертатися до Європейського Суду з прав людини.</p> <p>Як організувати і провести кампанію із захисту прав людини в нашій місцевій громаді.</p> <p>Хто і як захищає права дитини в Україні.</p> <p>Якою є роль правозахисних організацій та правозахисників.</p> <p>Які способи та шляхи захисту цивільних осіб в умовах збройного конфлікту.</p> <p>Як убезпечити себе та своїх близьких в умовах збройного конфлікту.</p>
--	---	--

	<ul style="list-style-type: none"> ● Оцінює перспективи й основні загрози розвитку прав людини в майбутньому. <p>Установки і цінності:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Демонструє почуття людської гідності, самоповаги та поваги до інших, незалежно від соціальних, культурних, мовних, релігійних та інших відмінностей. ● Пояснює важливість захисту прав людини у мирний час і в період збройних конфліктів. ● Усвідомлює та демонструє відповідальність за свої дії, прагнення особистого розвитку та соціальних змін. ● Проявляє стійке негативне ставлення до фактів дискримінації, зневажання людської гідності та зазіхань на права людини. ● Проявляє співчуття та солідарність з іншими, прагнення підтримувати тих, чий права людини знаходяться під загрозою. ● Демонструє бажання працювати на користь ідеалів фундаментальних прав людини, рівності та поваги до відмінностей. 	
РОЗДІЛ 3. ЛЮДИНА В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ		
	<p>Знання і розуміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Розуміє та пояснює зміст понять: <i>суспільство, соціум, соціальна стратифікація, полікультурне суспільство, суспільна відповідальність, солідарність, стереотипи, упередження, дискримінація, конфлікти, толерантність; переговори, медіація, консенсус, компроміс.</i> ● Описує соціальну структуру суспільства та соціальні інститути. ● Визначає причини виникнення стереотипів, їхній вплив на життя у багатоманітному суспільстві. ● Характеризує джерела виникнення конфліктів. ● Називає фази перебігу конфлікту. 	<p>Тема 1. Соціокультурна багатоманітність Поняття суспільства. Соціальна структура суспільства. Соціальна згуртованість, солідарність і відповідальність. Соціальні цінності. Гендерна, етнічна, конфесійна різноманітність.</p> <p>Тема 2. Ефективна комунікація Роль спілкування в житті людини й суспільства. Вербальна й невербальна комунікація.</p> <p>Тема 3. Стереотипи та упередження. Дискримінація. Конфлікти Поняття стереотипів і упереджень. Забобони. Шляхи подолання</p>

	<ul style="list-style-type: none"> ● Розуміє причини виникнення збройних конфліктів. ● Називає основні принципи діалогу між соціальними групами в полікультурному суспільстві: принцип соціальної рівності та справедливості, принцип згуртованості, принцип соціального партнерства. ● Пояснює, що таке соціальні цінності та яку роль в житті суспільства відіграє соціальна відповідальність. ● Характеризує соціальні норми. ● Пояснює, що таке гендерна рівність та в чому полягає її значення. <p>Вміння і навички:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Графічно зображує структуру сучасного суспільства. ● Порівнює міжнародні та національні засоби захисту від дискримінації. ● Наводить приклади дискримінації та ксенофобії. ● Характеризує види конфліктів. ● Пояснює стан людини та суспільства під час розгортання конфлікту. ● Добирає способи виходу із конфліктних ситуацій. ● Демонструє навички виходу із конфліктних ситуацій на різних рівнях. ● Розрізняє види соціальної відповідальності, види стереотипів та конфліктів. ● Демонструє навички ефективної комунікації та ненасильницького розв'язання соціальних конфліктів. ● Моделює / удосконалює процес спілкування з представниками інших культур. ● Вчиться вести переговори, досягати компромісу та консенсусу засобами діалогу через критичне дослідження ситуації конфлікту. ● Проявляє медіаторські вміння, пропонує шляхи розв'язання конфліктів. ● Встановлює прогнозовані наслідки збройних конфліктів. ● Вміє протистояти проявам расизму. ● Виявляє емпатію. <p>Установки і цінності:</p>	<p>стереотипів. Поняття дискримінації. Основні форми та прояви дискримінації. Толерантність та інклюзія. Поняття конфлікту та його види. Стадії конфлікту. Війна як найжорсткіший прояв збройного конфлікту. Способи подолання конфліктів. Переговори і медіація. Консенсус і компроміс.</p> <p>Практичні заняття <i>Орієнтовні теми:</i></p> <p>Чому мистецтво спілкування є важливим.</p> <p>Чому існують та якими бувають стереотипи.</p> <p>Як подолати гендерні стереотипи.</p> <p>Як поводитися в конфліктних ситуаціях.</p> <p>У чому виявляється культурне різноманіття нашого краю.</p> <p>Як організувати й провести кампанію проти ксенофобії в нашій громаді.</p> <p>Громадянський опір збройній агресії рф в Україні.</p>
--	--	---

	<ul style="list-style-type: none"> ● Визнає цінність культурного багатоманіття. ● Усвідомлює необхідність поваги та толерантного ставлення до культурних відмінностей. ● Проявляє відкритість до міжкультурного діалогу. ● Обґрунтовує твердження про те, що подолати більшість проблем багатокультурного суспільства можливо лише завдяки спільним зусиллям людини, держави, міжнародної спільноти. 	
РОЗДІЛ 4. ДЕМОКРАТИЧНЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ЙОГО ЦІННОСТІ		
	<p>Знання і розуміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Знає зміст понять: <i>демократія, демократичні процедури, плюралізм, врядування, громадянське суспільство, правова держава, громада, адвокація, волонтерство, солідарність, соціальна згуртованість, влада, державна влада, громадянська активність, пряма та представницька демократія, вибори, принципи виборчого права, референдум ; права і обов'язки учнів, учнівське самоврядування, дитяча організація, ініціатива.</i> ● Знає ознаки демократичного врядування та демократичні процедури. ● Знає ефективні форми участі вчителів, учнів та батьків у врядуванні школою. ● Розуміє зміст основоположних принципів демократії. ● Розуміє значення людського капіталу для розвитку демократичного суспільства. ● Називає та пояснює демократичні цінності. ● Пояснює співвідношення громадянського суспільства і правової держави. ● Описує основи місцевого самоврядування. ● Пояснює способи визначення та вирішення проблем місцевої громади за участю громадян. 	<p>Тема 1. Демократична держава Виникнення і зміст демократії. Демократичні цінності. Загрози для демократії. Демократичні інститути. Конституція та її призначення. Правова держава. Законодавча, виконавча та судова влада в демократичній державі. Вибори і референдум як інструменти демократії. Роль політичних партій в демократичній державі.</p> <p>Тема 2. Громадянське суспільство Поняття громадянського суспільства. Функції громадянського суспільства. Роль громадян у становленні й функціонуванні громадянського суспільства. Громадські організації. Інші форми самоорганізації громадян.</p> <p>3. Громада Поняття громади. Роль громади в житті людини, суспільства, держави. Реалізація та захист громадою своїх прав і законних інтересів. Участь громадян у розв'язанні проблем громади.</p> <p>Тема 4. Громадянська участь Роль громадянина у демократизації суспільства. Демократичний громадянин. Громадянська позиція, активність та відповідальність. Волонтерство.</p>

	<ul style="list-style-type: none"> ● Розуміє роль учнівського самоврядування. ● Знає права і обов'язки учнів. <p>Вміння і навички:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Порівнює суспільні явища, системи, процедури, пов'язані з темами розділу. ● Розтлумачує принципи демократії. ● Оцінює роль громадських організацій, форм самоорганізації громадян у функціонуванні демократичного суспільства та держави. ● Моделює взаємодію з органами державної влади та місцевого самоврядування. ● Визначає форми громадянської активності на рівні місцевої громади, регіону, держави. ● Адаптується у шкільну громаду, не втрачаючи особистої автономії. ● Взаємодіє з учасниками освітнього процесу на засадах партнерства. ● Бере участь у демократичних процедурах на рівні школи і громади. <p>Установки і цінності:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Визнає особистість як найвищу цінність демократії. ● Оцінює значення власної ініціативи в захисті прав і свобод людини. ● Проявляє готовність до дії та співпраці з іншими; ● Визначає роль інститутів громадянського суспільства у державі. ● Ідентифікує себе зі шкільною громадою. 	<p>Тема 5. Школа – простір демократії Шкільна громада. Взаємодія учнів, учителів, батьків, адміністрації. Врядування та управління школою. Шкільне самоврядування (учнівське, вчительське, батьківське). Принципи та значення учнівського самоврядування. Моделі учнівського самоврядування. Учнівське самоврядування онлайн. Школа і місцева громада.</p> <p>Тема 6. Дитячі й молодіжні громадські об'єднання Свобода асоціацій. Дитячі й молодіжні об'єднання та рухи. Створення молодіжної громадської організації. Молодіжні соціальні проєкти.</p> <p>Практичні заняття <i>Орієнтовні теми:</i></p> <p>Які принципи місцевого самоврядування в Україні.</p> <p>Як організувати й провести загальношкільні громадські слухання.</p> <p>Як створити дитячу організацію.</p> <p>Чи забезпечує Статут нашого освітнього закладу права дитини: учнівський моніторинг.</p> <p>Якими мають бути правила шкільного співжиття.</p> <p>Що я можу зробити для своєї громади.</p>
РОЗДІЛ 5. СВІТ ІНФОРМАЦІЇ ТА МАС-МЕДІА		
	<p>Знання і розуміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Знає зміст понять: <i>свобода слова, інформація, мас медіа (медіа), медіатекст, суспільне мовлення, пропаганда, реклама, соціальні мережі, фейк, реклама, маніпуляція, джерела інформації, факт, судження, «мова ворожнечі»</i> 	<p>Тема 1. Комунікація, інформація, медіа Поняття мас-медіа(медіа). Роль інформації та медіа в сучасному світі. Мас медіа, комунікація, аудиторія, медіатекст. Різновиди медіа (книга, преса, фото, радіо, кіно, телебачення, Інтернет,</p>

<ul style="list-style-type: none"> ● Характеризує функції медіа в демократичній державі та наводить приклади їхнього впливу на прийняття рішень; ● Пояснює як медіа впливають на формування громадської думки; ● Описує ознаки замовних матеріалів в медіа; ● Здатний пояснити базові стандарти подання інформації в медіа; ● Знає можливості Інтернету та усвідомлює небезпеки, пов'язані з його використанням. ● Характеризує особливості дотримання авторського права. <p>Вміння і навички:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Розрізняє реальну подію та її відображення у медіатексті. ● Володіє базовими технологіями запобігання впливу маніпулятивних та пропагандистських медіаповідомлень. ● Описує ознаки «мови ворожнечі» і здатний її розпізнати. ● Застосовує способи перевірки достовірності джерел інформації. ● Надає підтвердження переваг, недоліків і обмежень джерел інформації. ● Описує відмінність між фактом і судженням. ● Володіє базовими технологіями критичного аналізу медіатекстів. ● Простежує переваги і ризики під час користування соціальними мережами. <p>Установки і цінності:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Підтримує ідею свободи інформації в сучасному світі. ● Усвідомлює критичний підхід до медіатекстів. ● Визнає свободу слова – фундаментальну цінність демократичного суспільства. ● Не вживає «мову ворожнечі». 	<p>мобільний зв'язок) та їхній розвиток. Реклама. Вплив мас медіа на формування громадської думки та власної позиції людини.</p> <p>Тема 2. Медіа і демократія. Свобода, етика і відповідальність Свобода слова. Обмеження свободи слова. Баланс між свободою вираження поглядів та відповідальністю. Свобода мас медіа – критерій демократичності суспільства. Що таке цензура. Замовні матеріали («джинса») та їхні ознаки. Суспільні медіа і їхня місія. Шкільні медіа.</p> <p>Тема 3. Маніпулятивний вплив медіа Маніпуляції в медіапросторі. Як розпізнати фейкову інформацію, пропаганду, постправду. Роль медіа у провокуванні конфліктів та поширенні стереотипів. Що таке «мова ворожнечі» і як її розпізнати. Інформаційні війни.</p> <p>Тема 4. Критичне сприйняття та протидія маніпуляціям мас-медіа Достовірність інформації в мас медіа. Джерела інформації. Факт та судження. Авторство медіатексту. Стандарти подання інформації. Критичний аналіз медіатекстів. Інформаційна безпека та її складові.</p> <p>Тема 5. Інтернет Приватність та конфіденційність у віртуальному світі. Цифрова ідентичність. Соціальні мережі. Права людини в Інтернеті. Безпека та етика поведінки у мережі. Кіберзлочинність. Кібератаки в умовах конфлікту: хто є ціллю. Особливості захисту прав дітей та молоді в Інтернеті.</p> <p>Практичні заняття <i>Орієнтовні теми:</i></p> <p>Як аналізувати медіатексти.</p> <p>Як розпізнати маніпуляції та захиститись від них.</p>
---	---

		<p>Створюємо шкільні медіа.</p> <p>Як провести власну соціальну кампанію в шкільній/місцевій громаді.</p> <p>Які основні наративи застосовуються в інформаційних війнах.</p> <p>Приклади пропаганди: аналіз та протидія.</p> <p>Як подати скаргу на медіа: звертаємося до Комісії з журналістської етики.</p>
РОЗДІЛ 6. ВЗАЄМОДІЯ ГРОМАДЯН І ДЕРЖАВИ В ДОСЯГНЕННІ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ		
	<p>Знання і розуміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Може дати визначення понять: <i>економіка як сфера життя, домогосподарство, підприємницька діяльність, сталий розвиток</i> ● Вільно оперує поняттями: <i>соціальна держава, ринкова економіка, конкуренція, бюджет, податки, прибуток, зарплата, професія, лобізм, корупція.</i> ● Пояснює ознаки економічної безпеки окремої людини, громади, країни. ● Розуміє функції підприємців, домогосподарств і держави в ринковій економіці. ● Називає учасників різних ринків: покупців і продавців. ● Розуміє роль грошей в ринковому кругообігу . ● Називає принципи та механізми ринкової економіки. ● Розуміє основні засади економічних відносин «держава – підприсмець» та «держава – людина». ● Встановлює зв'язок між сплатою податків та видатками державного та місцевих бюджетів на оборону, правоохоронну діяльність, освіту, медицину, культуру. ● Знає загальні права та обов'язки платників податків. ● Розуміє відмінності між потребами, бажаннями і можливостями людини. 	<p>Тема 1. Соціальні цілі економіки Економіка як сфера життя людей. Економічні потреби та блага. Процеси, що забезпечують задоволення потреб: виробництво, розподіл, обмін і споживання. Учасники (суб'єкти) економічних відносин. Зміни потреб та економічних процесів виробництва, розподілу, обміну, споживання під час війни. Економічна безпека. Соціальна держава.</p> <p>Тема 2. Сталий розвиток Обмеженість ресурсів. Необхідність раціонального та ефективного використання ресурсів. Вплив діяльності людини на довкілля.</p> <p>Тема 3. Ринкова економіка Принципи ринкової економіки. Кругообіг в ринковій економіці. Попит і пропозиція, ринкова ціна, конкуренція. Зміни попиту та пропозиції окремих товарів під час війни. Функції держави в ринковій економіці. Державний бюджет, податки, напрямки видатків. Зміни доходів та видатків державного бюджету у воєнний час.</p>

<ul style="list-style-type: none"> ● Розуміє необхідність та межі державного втручання в економіку. Розуміє причини корупції. <p>Вміння і навички:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Аналізує чинники попиту і пропозиції на ринках ресурсів і товарних ринках та їх вплив на ринкову ціну. ● Визначає інтереси економічних суб'єктів (підприємців, домогосподарств, держави) в різних ситуаціях. ● Визначає способи реалізації власних економічних інтересів у межах законодавства та прав інших осіб. ● Оцінює вимоги роботодавців щодо найманих працівників за оголошеннями. ● Вміє скласти власне резюме. ● Формує навички прийняття рішення з питань сімейного бюджету. ● Визначає економічний та юридичний зміст відносин власності. ● Визначає переваги та обмеження організації економіки на ринкових засадах. ● Аналізує способи впливу на органи місцевого самоврядування щодо змін у видатках місцевих бюджетів. ● Визначає потребу власної родини в державній соціальній допомозі. ● Вміє господарювати на основі принципів сталого розвитку. ● Розпізнає вияви корупції та застосовує механізми їхньої протидії. <p>Установки і цінності:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Усвідомлює цінність підприємництва для розвитку економіки. ● Підтримує ідею сталого розвитку. ● Усвідомлює місце власного домогосподарства в економічних процесах та власні економічні інтереси. ● Поважає економічні інтереси інших суб'єктів економічних відносин. ● Усвідомлює необхідність навчання впродовж життя. ● Свідомо ставиться до сплати податків. ● Усвідомлює зважену самооцінку власних здібностей та талантів як 	<p>Тема 4. Економіка домогосподарства Домашнє господарство як власник і споживач. Поняття про раціональне споживання. Права споживачів. Бюджет домогосподарств: види доходів, напрямки витрат, заощадження, в тому числі в умовах воєнного стану.</p> <p>Тема 5. Підприємництво Підприємницька діяльність. Мета і соціальна відповідальність підприємця. Правовий захист бізнесу.</p> <p>Тема 6. Ринок праці Учасники ринку праці: роботодавці і наймані працівники. Поняття професії, спеціальності, кваліфікації працівника. Заробітна плата як дохід найманого працівника. Трудові відносини під час війни: гарантії та зміни.</p> <p>Тема 7. Лобіювання інтересів та корупція Поняття лобізму. Сутність корупції та корупціогенних ризиків. Причини та наслідки корупції в економіці та політиці. Шляхи подолання корупції.</p> <p>Практичні заняття <i>Орієнтовні теми:</i></p> <p>Як планувати і витратити родинний бюджет.</p> <p>Що таке місцевий бюджет та яка його структура.</p> <p>Звідки і куди йдуть податки.</p> <p>Як долучитися до сталого розвитку моєї держави.</p> <p>Як будувати економіку домогосподарства.</p> <p>Як започаткувати власну справу.</p> <p>Аналіз попиту на ринку праці і складання резюме.</p>
--	---

	<p>запоруку успішної професійної діяльності.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Нетерпимо ставиться до проявів корупції. 	
РОЗДІЛ 7. УКРАЇНА, ЄВРОПА, СВІТ		
	<p>Знання і розуміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Знає зміст понять: <i>інтеграція, глобалізація, міграція; агресія, Європейський Союз, Європейська політика сусідства, Східне партнерство, міжнародне право, європейське та світове співтовариство, система безпеки і співробітництва в Європі, НАТО.</i> • Знає про масштаби впливу глобалізації на економіку, культуру, довкілля, людину. • Описує цілі ООН та компетенцію її органів (Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Генеральний секретар тощо). • Знає і розуміє загрози сучасному світу. • Називає причини і наслідки міграційних процесів в Україні та світі. • Називає гуманітарні організації, що діють в період збройного конфлікту та надзвичайних ситуацій. • Перераховує умови вступу України до Європейського Союзу та НАТО. • Називає міжнародні організації, членом / учасником яких є Україна. • Називає основні аспекти Європейської політики сусідства. <p>Вміння і навички:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Аналізує основні принципи міжнародних відносин. • Аналізує виклики світовому порядку та демократичним цінностям, спричинені збройною агресією РФ проти України. • Характеризує основні функції міжнародних організацій. • Аналізує роль окремих осіб, організацій і держав у розвитку міжнародного гуманітарного права. • Пояснює взаємозв'язок між нормами міжнародного права і національним законодавством. 	<p>Тема 1. Інтеграція та глобалізація Поняття інтеграції та глобалізації. Вплив глобалізаційних процесів на економіку, культуру, довкілля, людину. Витоки та процес європейської інтеграції. Загрози сучасному світу. Збройна агресія РФ проти України як виклик світовому порядку та демократичним цінностям. Міграційні процеси. Види та форми сучасної міграції.</p> <p>Тема 2. Міжнародні відносини та міжнародне право Міжнародні відносини. Особливості міжнародного права. Система безпеки. Урядові і неурядові міжнародні організації. Міжнародна солідарність.</p> <p>Тема 3. Україна – член європейського та світового співтовариства Європейське і світове співробітництво. Участь України в ООН, ОБСЄ, Раді Європи, СОТ тощо. Європейський вибір України. Угода про асоціацію Україна – ЄС. Україна і НАТО: напрямки співпраці.</p> <p>Практичні заняття Орієнтовні теми:</p> <p>Які основні економічні, соціальні та політичні переваги вступу України до ЄС.</p> <p>Як волонтери різних країн підтримують Україну в умовах збройного конфлікту.</p> <p>Як зібрати ровесників та однодумців з інших країн для</p>

	<ul style="list-style-type: none"> ● Пояснює важливість міжнародної солідарності. ● Добирає з різних джерел додаткову інформацію щодо особливостей функціонування ЄС та її інституцій. ● Аргументовано обговорює витоки і процес європейської інтеграції. ● Дискутує щодо перспектив збереження та розширення ЄС, НАТО. ● Характеризує політику регіонального співробітництва України та систем безпеки. <p>Установки і цінності:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Визнає важливість європейського вектору розвитку України. ● Усвідомлює взаємозалежність життя місцевої громади, України, Європи та світу. ● Усвідомлює роль і значення міжнародних організацій для регіону, України, світу. ● Оцінює діяльність міжнародних гуманітарних організацій та волонтерську участь в їх діяльності. ● Поділяє ідею європейської ідентичності Українського народу і європейського та євроатлантичного курсу України 	<p>реалізації соціального проекту через Інтернет.</p> <p>Як глобальні проблеми сучасності заторкують Україну.</p> <p>Які міжнародні гуманітарні організації надають допомогу під час збройного конфлікту та надзвичайних ситуацій.</p> <p>НАТО – сила, що захищає мирних громадян.</p> <p>Солідарність «зірок» (celebrity) з Україною.</p>
--	---	--

Рекомендовані ресурси

Офіційні документи

- *Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини.* укр/англ / <http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>
- *Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і прав людини (скорочене видання)* укр/рос/англ / <http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>
- *"Хартія для всіх" (дитяче видання "Хартії")* укр/рос/англ / <http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>
- *Декларація ООН з освіти та виховання в області прав людини* / <http://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/RES/66/137&Lang=E>
- *Глобальні цілі ООН.* UN General Assembly, Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, 21 October 2015, A/RES/70/1 / <http://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>

Посібники Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і прав людини (ОДГ/ОПЛ)

- *"Демократичне врядування в школах"* укр/рос/англ / <http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>

- *Том I з ОДГ/ОПЛ "Навчаючи демократії"* укр/рос/англ / <http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>
- *Том II з ОДГ/ОПЛ "Зростаємо у демократії"* укр/рос/англ / <http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>
- *Том III з ОДГ/ОПЛ "Живемо в демократії"* укр/рос/англ / <http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>
- *Том IV з ОДГ/ОПЛ "Беремо участь у демократії"* укр / <http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>
- *Том V з ОДГ/ОПЛ "Досліджуємо права дитини"* укр/рос / <http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>
- *Том VI з ОДГ/ОПЛ "Навчання демократії"* укр / <http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>
- *Освіта для демократичного громадянства : посіб. для підготов. вчителів з питань освіти для демократ. громадянства та освіти з прав людини* (вдосконалена версія – вересень 2007) / [Р. Голлоб, Е. Хаддлестон, П. Крапф та ін.] ; пер. з англ. та адапт. Л. М. Ващенко ; за ред. Е. Хаддлестона ; заг. ред. укр. версії : Н. Г. Протасова. - К. : НАДУ, 2009. - 92 с. // <http://osvita.khpg.org/files/docs/1366804266.pdf>

Посібники з прав людини та активної участі для молоді

- *"Компас"* укр/рос/англ / <http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>
- *"Компасіто"* укр/рос/англ / <http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>
- *"Скажи своє слово"* укр/рос/англ / <http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>
- *"Закладинки"* укр/англ / <http://ukr.theewc.org/Content/What-we-do/Demokraticzna-shkola/Navchal-ni-materiali>
- *Освіта у сфері прав людини у шкільній системі Європи, Центральної Азії та Північної Америки: збірник прикладів кращих практик (2009)* – посібник, розроблений Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ спільно з Радою Європи, Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини та ЮНЕСКО, доступний російською мовою онлайн за посиланням: <http://www.osce.org/ru/odihr/102230?download=true>
- *Керівні принципи освіти в галузі прав людини для систем середньої школи (2012)*, розроблені Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ – доступний українською мовою онлайн за посиланням: <http://www.osce.org/odihr/93969>

Веб-сторінки міжнародних організацій, що займаються громадянською освітою та освітою у сфері прав людини

- *Рада Європи* - <http://www.coe.int/en/>
- *Офіс Ради Європи в Україні* - <https://www.coe.int/uk/web/kyiv>
- *ООН* - <http://www.un.org/en/index.html>
- *Офіс ООН в Україні* - <http://www.un.org.ua/en/>
- *ЮНЕСКО* - <http://en.unesco.org/>
- *ЮНІСЕФ* - <https://www.unicef.org/>
- *Представництво ЮНІСЕФ в Україні* - <https://www.unicef.org/ukraine/ukr/>
- *Організація з безпеки та співробітництва у Європі (ОБСЄ)* – <http://www.osce.org/>
- *Бюро демократичних інститутів та прав людини (БДІПЛ ОБСЄ)* – <http://www.osce.org/odihr>
- *Координатор проєктів ОБСЄ в Україні* - <http://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine>
- *Європейський центр імені Вергеланда (Норвегія)* - <http://ukr.theewc.org/>
- *Amnesty International* - <https://www.amnesty.org/en/>
- *Amnesty International в Україні* - <http://amnesty.org.ua/>

Укладачі / укладачки програми:

Тамара Бакка – доцент історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, кандидат педагогічних наук.

Наталія Беца – менеджер проектів у сфері верховенства права і прав людини Координатора проектів ОБСЄ в Україні.

Поліна Вербицька – професор, завідувачка кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини Національного університету «Львівська політехніка», доктор педагогічних наук.

Оксана Волошенюк – науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України, менеджерка медіаосвітніх програм Академії української преси.

Ганна Горленко – вчитель-методист, відмінник освіти України, до 2020 – вчителька економіки Хмельницької гімназії №1 імені Володимира Крисицького.

Раїса Євтушенко – головний спеціаліст Департаменту загальної середньої та дошкільної освіти МОН України.

Олександр Желіба – доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, кандидат педагогічних наук, учитель історії та громадянської освіти Ніжинського ліцею Ніжинської міської ради при НДУ ім. М.В. Гоголя, учитель-методист.

Петро Кендзьор – керівник освітніх проектів Асоціації викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба», доктор педагогічних наук.

Олександра Козорог – координатор освітніх проектів Української Гельсінської спілки з прав людини, експерт з освіти у сфері прав людини ОБСЄ.

Тетяна Мелешенко – доцент, заступник декана історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук.

Олександр Мокрогуз – доцент, завідувач кафедри суспільних дисциплін та методики їх викладання Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського, кандидат педагогічних наук.

Олег Муза – професор Академії адвокатури України, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник.

Вікторія Павловська-Кравчук – директор Харківського приватного навчально-виховного комплексу «Вересень», кандидат юридичних наук.

Тетяна Ремех – завідувачка відділу суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України, кандидат педагогічних наук.

Володимир Селіваненко – координатор освітніх програм Amnesty International в Україні кандидат юридичних наук.

Елла Ситник – вчитель історії та правознавства СШ № 250, м. Київ.

Наталія Ступницька – керівник програми з верховенства права і прав людини Координатора проектів ОБСЄ в Україні.

Ольга Педан-Слепухіна – вчитель-методист історії СЗШ № 65, м. Львів.

Автори програми висловлюють щире вдячність українським вчителям, викладачам, науковцям, які взяли участь в обговоренні концепції програми, що сприяло її доопрацюванню.

Особлива подяка адресується експертам міжнародних організацій: Ірині Сабор і Христині Чушак (Європейський центр імені Вергеланда, Норвегія), Агаті Лучинській (Фундація «Школа з класом», Польща), Маре Ойя (Департамент гуманітарних наук Таллінського університету, Естонія), Рітті Міккола (Фінська асоціація викладачів історії) за ресурсну підтримку, а також глибокий професійний аналіз програми та рекомендації щодо її удосконалення.